

Egy Vergilius-reminiszcencia Balassinál

Eckhardt Sándor Balassi Bálint irodalmi mintáiról írott alapvető tanulmányában *A keseregő Coeliáról* szóló egyik szép hasonlatát Marullus- és Buchanan-párhuzamokkal vetette össze.¹ A költemény többi képéhez azonban sem ő, sem a későbbi szakirodalom nem mutatott ki antik vagy kortárs költőtől olyan szövegegyezést, amely említést érdemelt volna. Az alábbiakban Vergilius *Georgica*-jának egy helyére hívjuk fel a figyelmet, amely, ha nem is közvetlen módon, de reminiszcenciaként bekerülhetett az említett vers kezdőképébe.

A feltűnően szoros egyezést érdekesnek tartjuk azért is, mert Vergilius neve eddig egyszer sem fordult elő Balassi kétségtelenül bizonyítható vagy feltételezett forrásai között, bár ismeretét a költő humanista műveltsége folytán nem volt okunk kérdésessé tenni. Ebben az összefüggésben elegendő csupán Dobokay Sándor híradására utalnunk, akinek tanúsága szerint Balassi épp az *Aeneis* soraiból idézett végzetes kimenetelű esztergomi operációja előtt.² A két szóban forgó hely párhuzamos szövege a következő:

Balassi:

Mely keserven kiált fülemile fiát hogyha elszedi pásztor,
Röpes idestova, kesereg csattogva bánattal szegény akkor,

(1. vsz. 1–2.)

Vergilius:

Qualis populea moerens Philomela sub umbra
Amisos queritur foetus, quos durus arator
Observans nido implumes detraxit; at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat: et moestis late loca questibus implet.

(IV. 511–515.)

V. Kovács Sándor

Apácai héber nyelvtudásához

Eisler Mátyásnak a századfordulón tett megállapításai¹ Apácai héber nyelvtudásáról kétségtelenül túlértékelték a kiváló XVI. századi tudósunk e tárgykörben elért eredményeit. Maga a kérdés azonban művelődéstörténetünk szempontjából különös figyelmet érdemel, és éppen a legutóbbi időben merült fel újra folyóirataink lapjain.

Herepei János az ItK-ban² közzétett egy Apácai által írt héber könyvbejegyzést, amelyet a Debreceni Kollégium Nagykönyvtárában lévő Duval János: *Dictionarium Latino-Arabicum*. Paris 1632. (kv. -ri jelzet 202) című munkában talált. A héber nyelv hazai szakembereinek közös eredményeként a bejegyzés értelmezése és pontos magyar fordítása a kezünkben van.³ A közreadó Herepei János éppen a végeredményt rögzítő közlemények szomszédságában⁴ visszatér a bejegyzés értékelésére és Apácai magamegnevezése alapján a bejegyzés időpontjára, valamint a tudós héber nyelvtudására vonatkozó következtetéseket von le. A *Dictionarium* hátsó belső borítólapján található latin nyelvű bejegyzés — Johannis Tsere Apatzaini Ao. 1650 Ap. 18. Trajecti — valamint a hátsó második őrlapon a héber bejegyzés — Johanan Cseri Apacai (H. J. átírása) — eltérő voltára való hivatkozással feltételezi, hogy Apácai egyidőben nem írhatta családnevét két változatban (Tsere-Cseri). Továbbá, egy korábbi kutatására hivatkozva, a héber szövegben feltételezett Cseri-változat alapján arra a követ-

¹ ItK 1913. 417–418.

² Balassi Bálint összes művei. I. Kiadta: ECKHARDT SÁNDOR. Bp. 1951. 415.

³ Apáczai héber nyelvismerete. Bp. 1900. (Kiny. IMIT Évkönyv 1900).

⁴ 1964. 478–479.

⁵ SCHEIBER SÁNDOR: Apáczai Csere János héber bejegyzése. ItK 1965. 86.

⁶ Módis László. MKSz. 1966. 39–40., HERPEI JÁNOS: Apáczai Debrecenben őrzött könyvbejegyzései. uo. 40–43. és az idézett fordítás: SCHEIBER SÁNDOR: Még egyszer Apáczai Csere János héber könyvbejegyzéséről. uo. 43–44.

keztetésre jut, hogy a héber bejegyzés csak 1653 után kerülhetett a könyvbe. Tekintettel arra, hogy az 1653. év Apácai irodalmi működésének nyitánya, nem lehet érdektelen, hogy héber nyelvtudása milyen szintet ért el a nevezett évig. Az e tárgykorban végzett vizsgálódás pedig különös jelentőséget nyer most, hogy Apácai autográf héber kézírata előkerült.

A Dictionariumban három Apácai-bejegyzés található: 1. a fent idézett latin betűs szöveg, 2. egy néhány soros héber mondat, amelyet a közérthetőség kedvéért itt magyar fordításban adunk: A. Cs. J. Apácai Csere János, Erdélyből, a fiatal, aki szereti és tanulja a héber nyelvet és más keleti nyelveket Leidenben. (Scheiber Sándor fordítása) 3. egy tömör héber mondat három tagolt sorban: JHWH az Isten/Ő teremtette az/ eget.

Magamegnevezése, bejegyzésének időpontja, héber nyelvtudásának kérdése csak e három bejegyzés kölcsönös viszonyának vizsgálata útján oldható meg. Herepei János tételének felállításakor a héber **יְיָ** szócska translitterációjára támaszkodott, amely önmagában is elég bizonytalan, és semmi esetre sem alkalmas arra, hogy a nyelvtudás kérdésében fundamentumként szerepeljen. Különös tekintettel arra, hogy Herepei János e kérdést elmarasztaló jellel zárja. A **יְיָ** szó translitterációjában adottnak vett, hogy a „**י**” mássalhangzó „**ı**” vokálist jelez. Ez az esetek többségében így igaz, de nem kizárólagos törvény. Éppen a **יְיָ** szónál nem kell messzire menni ellentétes példáért. A szóban szereplő „**e**” vokálist is „**ı**” jelzi. Miért ne lehetne ez így a szó végén is? Vagyis Csere. Ezek szerint a magamegnevezés mint időhatározó tényező elég bizonytalan. Talán biztosabb támaszt nyújt, ha a 2. szám alatt adott héber szöveg paleográfiai tulajdonságait vizsgáljuk. A szöveg első két sora, az abbreviatura és annak feloldása igen gondos kalligrafált betűkkel íródott. Ezek a rajzok a kezdő hebraista betűi. A további sorokban azonos kéz gyakorlottabb írásával találkozunk. Feltételezésünk szerint Apácai 1650. ápr. 18-án Utrechtben megvette a Dictionariumot, — amint azt a latin bejegyzés tanúsítja — és rárajzolta nevének rövidítését és annak feloldását. Ebben az időben még igen járatlan volt a héber nyelvben, hiszen csak a „néma mesterek” és a rövid leideni tartózkodás nyújtotta ismeretek álltak a háta mögött. A keleti nyelvek tüzetesebb tanulmányozására csak Utrechtben a következő időszakban került sor. A szöveg további sorai ekkor kerültek lejegyzésre, kiegészítve a korábbiakat. Hogy az időpont semmiesetre sem lehet 1653 után, azt a szöveg jelenidejű igéi bizonyítják⁵ **וְתִלְמִיד אֹהֶב** szereti, tanulja, tehát e tevékenységei folyamatban vannak, pontosabban: 1650. ápr. 18. és 1653 tavasza között Utrechtben.⁶

A 3. pontban említett tömör héber mondat is erre enged következtetni. Írásmódja azonos a 2. pont későbbi soraiéval, sőt tömörsége, tagoltsága és az összecsendő tiszta rím, arra a feltevésre csábít, hogy a diák Apácai a kor divatjának megfelelően próbálkozott héber verseléssel, és ennek torzóját tisztelelhetjük e sorokban.

Végkövetkeztetésünk megállapíthatjuk, hogy Apácai már e bejegyzések idején is vitte valamire a héber nyelv művelésében — Scheiber Sándor olvasatának is ez egyik alapfeltétele. Igaz, hogy a bejegyzés nyelvileg nem tökéletes, azonban Herepei János elmarasztaló következtetésével ellentétben úgy véljük: a diák Apácai könyvbejegyzése alapján a tudós Apácai héber nyelvtudásáról véleményét alkotni korai lenne.

Dán Róber

Adatok Papp Dániel életrajzához

A nekrológok szerint 1868. február 11-én született Ómoravicán. Ezt az adatot mindenki elfogadta, ezt találjuk (a zentaiak kivételével) valamennyi egykorú hivatalos iratban. Csak épp ott nem szerepel, ahova először kellett volna bejegyezni: (1860—70 között) az ómoravicai felekezetek anyakönyveiben. Ma már tudjuk, hogy az író családja — legalábbis apai ágon — görögkeleti vallású volt, s bár adatok vannak rá, hogy Dániel 1874-től már (ám lehet, hogy korábban is), a római katolikus egyházhoz tartozott, az ómoravicai katolikus anyakönyvből hiányzó bejegyzés azt a feltevést valószínűsíti, hogy a görögkeleti egyház anyakönyvébe jegyezték be. Mivel Ómoravicán pravoszláv egyház nem volt, a keresztelés és bejegyzés csak másutt történhetett. Talán Pacséron, 1—2 km-re Ómoravicához, de ellenőrizni már ezt sem tudjuk, mert az egyházközség anyakönyvei az elmúlt háborúban megsemmisültek.

⁵ A **וְתִלְמִיד** szó első jelentése diák.

⁶ A könyvvásárlás időpontja legalább is kétséssé teszi Módis László feltételezését, hogy a **בִּלְבָב** Leident jelentene. Köztudomású, hogy A. Utrechtből tanulmányi céllal nem tért vissza e városba. Talán Scheiber Sándor első olvasata a helyes?

⁷ Uo. 44.